

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Elazığ'da Yaşayan Çingenerin Değişen/ Dönüşen Meslekleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

A Qualitative Research on the Changing/Transforming Professions of Gypsies Living in Elazığ

Muhammet FIRAT¹ , Reşat AÇIKGÖZ²

¹Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Elazığ, Türkiye

²Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Konya, Türkiye

ORCID: M.F. 0000-0002-2447-1427;
R.A. 0000-0002-4621-2282

Corresponding author:

Muhammet FIRAT,
Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Elazığ, Türkiye
E-mail: muhammetfirat@firat.edu.tr

Submitted: 19.07.2019

Revision Requested: 21.08.2019

Last Revision Received: 15.01.2020

Accepted: 27.01.2020

Published Online: 10.02.2020

Citation: Firat, M., Açıköz, R. (2020).
Elazığ'da yaşayan çingenerin değişen/
dönüşen meslekleri üzerine nitel bir
araştırma. *Journal of Economy Culture and
Society, Supp(1)*, 229-248.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0058>

ÖZ

Bu çalışmada, Çingenerler değişen/dönüşen meslekleri bağlamında ele alınmakta; bu mesleki dönüşümün Çingenerler açısından ne tür sonuçlara yol açtığı ve onları kentsel ortamlarda hangi mesleki süreçlere sürüklediği irdelenmektedir. Endüstriyel kapitalist toplumlarda teknolojik gelişmelerle birlikte değişen/dönüşen çalışma ilişkileri, Çingenerleri sadece etniklik açısından dışlamakla kalmayıp aynı zamanda onları mesleki açıdan çoğunlukla tercih edilmeyen güvencesiz/düzensiz/riskli işlerde çalışmaya da zorlamaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırma, değişen çalışma koşullarının Çingenerleri ekonomi, kültür, kimlik, toplumsal statü ve yaşam biçimi gibi süreçlerde nasıl etkilediğini sorgulamak amacıyla, Elazığ şehir merkezinde Çingenerlerin yoğun olarak yaşadığı 4 mahallede, genç-yetişkin 20 görüşmeciyile Kasım-Aralık 2018 ve Ocak 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, değişen/dönüşen çalışma koşullarıyla birlikte yeni gelişmelere ayak uyduramayan Çingenerler, kültürel ve ekonomik açıdan daha zorlu süreçlere girmişlerdir. Çingene kimliğini yansıtan mesleklerinin (elekçilik-kalaycılık vs.) azalması/ yok olması, Çingenerleri genellikle Çingene olmayanların hoşlanmadığı ya da yapmak istemedikleri marjinal, geçici ve kayıt dışı sektörlerde çalışmaya zorlamaktadır. Ayrıca, toplumsal statülerini ve kimliklerini olumlayan mesleklerinin kayboluşu, Çingene kelimesinin pejoratifliğini daha görünür kılmakta; hurdacılık, dilencilik, hamallık gibi marjinal işlerin de Çingenerlerle özdeşleşmesine yol açmaktadır. Sonuçta Çingenerler, geleneksel mesleklerinin kaybolduğu bir dünyada kentsel çalışma koşullarının onlara dayattığı, kendi tercihleri olmayan işleri yaparak geçinmeye ve hayata tutunmaya çalışmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Çingenerler, etnisite, meslek, enformel istihdam, dışlanma

ABSTRACT

In this study, Gypsies are discussed in the context of changing/transforming professions and the results of this professional transformation for Gypsies and their professional processes in urban environments are examined. The changing/transforming labour relations in industrial capitalist societies with technological developments not only exclude Gypsies in terms of ethnicity, but also compel them to work in precarious/irregular/risky jobs, which are often not preferred professionally.

The in-depth interview technique, one of the qualitative research methods, was used in the study. The study was conducted between November-December 2018 and January 2019 with 20 young-adult interviewers in order to probe how changing working conditions affect Gypsies in such processes as economy, culture, identity, social status and way of life in 4 neighbourhoods in Elazığ city centre where Gypsies are densely populated. The results show that Gypsies have started to experience more challenging processes both culturally and economically as a result of being unable to keep up with the new developments with their changing/transforming working life. The decrease/disappearance of the professions reflecting their Gypsy identity (metalworking, siever, etc.) leads them to work in marginal temporary and informal sectors, which are often disliked, or which are not willing to be done by non-Gypsies. Furthermore, the disappearance of their profession, which affirms their social status and identity, makes the pejorative connotation of the word Gypsy more visible, causing marginal jobs such as begging, porters, etc. to be identified with Gypsies and such jobs to become more of a necessity than a preference for Gypsies. As a result, Gypsies, because of their traditional profession disappearance try to make a living and hold on to life by doing jobs which are not their own choices but which urban working conditions impose on them.

Keywords: Gypsies, Ethnicity, Occupation, Informal Employment, Exclusion

EXTENDED ABSTRACT

Gypsies, who have historically continued to experience the biggest levels of prejudice, still face inequalities such as poverty, unemployment, discrimination, exclusion and absence of formal education in Turkey - as in many countries. The fact that Gypsies are primarily engaged in risky, dangerous, precarious and low-paid jobs, are lagging in education, are left publicly accused, have shamed jobs in the fields of employment, and experience spatial stigmatization gives rise to the thought that they continue to have limited relationships with other areas of life in today's societies. In this study, the transformation of occupations performed by Gypsies and the problems caused by this transformation are discussed. Gypsies, who started to live in cities with the disappearance of rural occupations in the past, are most likely engaged in informal employment, known as low status jobs. In this respect, the relationship between ethnic identity and insufficient access to job/employment opportunities and their concentration in precarious jobs is also examined.

The study is based on in-depth interviews conducted between November-December 2018 and January 2019 with 20 young-adult interviewers in order to probe how changing working conditions affect Gypsies in such processes as the economy, culture, identity, social status and way of life in 4 neighbourhoods in Elazığ city centre where Gypsies are densely populated. Gypsies' being unable to keep up with the new developments with their changing/transforming working life led to a push towards challenging processes culturally and economically. A host of occupations Gypsies have pursued (metalworking, sieve maker, etc.) have declined in number, causing them to work in marginal, temporary and informal sectors which non-Gypsies do not like or do not want to do. Furthermore, the disappearance of their profession, which affirms their social status and identity, makes the pejorative connotation of the word Gypsy more visible, causing marginal jobs such as begging, porters to be identified with Gypsies and such jobs to become more of a necessity than a preference for Gypsies.

It is expected that the results of the study will contribute to the works of public and non-profit organizations in the fields of social policy for employment problems of Gypsies with the changes in

working life. In addition, considering the lack of publications of sociological approaches on issues related to the working life of Gypsies in Turkey, it is also thought that this study will make an important contribution to the literature related to other ethnic groups along with Gypsies.

The study specifically seeks answers to the following questions: What kind of problems did the change/transformation of Gypsies' mostly rural occupations with technological developments lead to? What kind of problems did the loss of the profession of the sieve maker job, which mainly provided for the livelihood of Gypsies living in Elazığ in the past, bring about today? What are the problems Gypsies have in achieving regular and secure employment opportunities? What problems do unemployment and/or informal/marginal jobs cause in Gypsies, and how effective is ethnic identity in Gypsies' informal lifestyles?

The disappearance of their jobs due to the influence of new production systems negatively affected Gypsies, not only economically but also culturally. These difficulties experienced by Gypsies, who are precarious and forced into job opportunities based on saving the day, cannot be considered separate from the technological transformations in the last three decades. Today, where regular and secure employment is gradually decreasing, the employment areas of Gypsies are replaced by precarious, irregular, risky/dangerous and manual labour jobs. Shepherding, metalworking, selling of wares, sieve maker, etc. The former occupations of Gypsies living in Elazığ like sieve maker, sheet metal worker are linked to their nomadic lives, while the marginal jobs they are engaged in today are occupations brought with a settled life. This also indicates that Gypsies are forced to change their profession fundamentally in parallel with the changing settlement structures. Therefore, the professional transformation that has emerged with the decline of Gypsy-style occupations has also negatively affected the socio-economic/cultural characteristics such as settlement forms, lifestyles, living strategies. The exclusion of Gypsies working in precarious jobs such as shoemaking, shepherding, porters, and their low prestigious jobs shares the perception of Gypsy identity in society.

Prejudices against their ethnic identities are an important factor in explaining the disadvantaged position of Gypsies in economic activities. These prejudices not only affect their employment in formal business areas, but also cause them to encounter a number of problems in activities in mid-level informal business areas (e.g. trades). It is widely accepted that ethnic groups or ethnic minorities have significant barriers to accessing the labour market (see Standing, 2014, s. 150; Fraser, 2005; Hancock, 2002). Working on the reasons for the widespread tendency of ethnic groups towards marginal jobs, Wilson found that these groups work extensively in informal labor markets due to their different personal qualities, structural characteristics not similar to existing labor market habits, and the discrimination they face while employed (2003, s. 429).

The results of this study carried out in Elazığ province are not intended to generalize all Gypsies. However, it can be said that the work can be generalised towards Gypsies with similar characteristics, especially the Dom group Gypsies. The Gypsies interviewed stated that their relatives in Malatya, Diyarbakir, Mardin and Adiyaman had also practiced the profession of sieve maker in the past and that they were subjected to similar problems as a result of the disappearance of this profession today.

1. Giriş

Çingener, yaşadıkları toplumlarda davranış biçimleri, fiziksel özellikleri ve kapalı topluluk özellikleriyle, kısacası kendilerine özgü yaşam biçimleriyle farklı bir kategori oluştururlar. Haklarında ortaya atılan anlatılar, mitler vs. Çingenerin hemen hemen tüm ülkelerde “toplumsal sorun” ve “tekin olmayan insanlar” olarak görülmelerine neden olmuştur. Çingener dünyanın birçok yerinde çeşitli adlarla anılmıştır; kültürel açıdan birçok farklı özellik göstermelerine rağmen, kendilerine verilen adların yüklü olduğu pejoratif anlamlar benzerdir. Bu adlandırmalar, her ne kadar Çingenerin yaşadıkları yerler, kültürel ve mesleki özelliklerine vurgu yapmak amacıyla kullanılsa da zamanla Çingenerler, tehlike, eğlence ve yabancı gibi sıfatlarla nitelendirilmiş, bunun sonucunda içinde yaşadıkları her toplumda küçümsenmiş ve ötekileştirilmişlerdir.

Bu durum geçmişten günümüze Çingenerin yaşadıkları toplumlarda birtakım sorunlarla karşılaşmalarına yol açmıştır. Bu sorunların başında düzenli ve güvenceli işlere ulaşmada yaşadıkları zorluklar gelmektedir. Günümüzde Çingenerler “daha çok” vasıfsız işlerde düşük ücretlerle ve zor şartlarda çalışan ya da düzenli ve sürekli ücret kazanabilecekleri işlerden devamlı mahrum kalan, sosyo-ekonomik açıdan toplum içerisinde alt sınıf olarak nitelendirilebilen bir topluluk olarak tanımlanmaktadır (Akkaya, 2011, s. 123). Dolayısıyla, bu türden eşitsizliklere maruz kalan Çingenerler için böylesi durumlar; işsizlik, yoksulluk, dışlanma vb. türden sorunlara zemin hazırlamaktadır.

Çingene usulü mesleklerin daha çok kırsal bölgelere hitap etmesi, Çingenerin göçer yaşam tarzlarına uygun şekilde geçimlerinin teminini de sağlamaktaydı. Bu mesleklerin işlerliğinin olduğu dönemlerde Çingenerin dışlanma durumlarının daha az olduğu belirtilmektedir. Zira meslekleri, sosyal ilişkilerine ve toplumsal konumlarına pozitif etki etmekteydi. Ancak toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin yanı sıra, teknolojik yenilenmeler sonucu Çingene usulü mesleklerinin kaybolması da kaçınılmaz olmuştur. Mesleklerinin özelliğini kaybetmesi, Çingenerin kentlerin kenar bölgelerine yerleşmelerine ve enformel işlere yönelmelerine neden olmuştur.

Göçerlikten yarı göçerliğe ve yerleşikliğe geçişin en büyük nedeni sayılabilecek sanayileşme, Çingenerin kentlere yerleşmelerinde önemli bir faktördür. Özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan ve kırsala özgü geçim stratejileri giderek azalan Çingenerin, kentlere göç etmeleri ve enformel işlere yönelmeleri bu şekilde olmuştur. Ayrıca Çingenerin mesleki formasyon gerektiren işler konusunda gerekli niteliğe sahip olmamaları da emek piyasasında marjinal işlere yönelmelerinde etkili olmuştur. Böylesi işlerden geçimlerini sağlayamamaları onları yoksulluk sarmalına hapsedmektedir. Ekonomik ve sosyal imkânlarla ulaşmaları da mümkün olmadığından durumları daha da zorlaşmaktadır.

Bu bağlamda, modernleşme ve teknolojik gelişmeler, Çingeneri sadece etniklik açısından dışlamakla kalmayıp, mesleki olarak da düzensiz işlerde düşük ücretle çalışmalarına ya da düzenli ücret kazanabilecekleri işlerden sürekli uzak tutulmalarına neden olmuştur. Başkalarının yapmak istemediği, düşük gelirli ve insan sağlığı için tehlike arz eden işlerde sosyal güvenceden yoksun bir şekilde çalışan Çingenerler, kenar mahallelerde hurdacılık, kağıt ve plastik toplayıcılığı, hamallık, inşaat işleri, davul/zurnacılık, çobanlık, bohçacılık, toplayıcılık, dilencilik gibi herhangi bir profesyonel mesleki eğitim gerektirmeyen marjinal işlerde yoğunlaşmışlardır.

Çingenerin kentlerde giderek bu tür marjinal işlerde yoğunlaşmaları, aslında 1980 sonrası Türkiye'de meydana gelen mesleki dönüşümle ilgilidir. Bu dönemde gelişmiş Batılı ülkeler için bir sanayi sonrası topluma karşılık gelen iktisadi ve teknik değişimler, Türkiye'de çalışma yaşamı, iş piyasaları ve meslekler dünyasında kapsamlı bir dönüşümün tetikleyicisi olmuştur. Tam istihdamın yerini esnek istihdam, tam zamanlı çalışmanın yerini de yarı zamanlı çalışma almaya başlamıştır. Ahlaki açıdan çalışmaya karşı olan tutum da değişmeye başlamış; sanayi toplumunda iş-

gücüne olan ihtiyaçtan dolayı yüceltilen ve ahlaki bir erdem olarak görülen çalışma, sanayi sonrası toplumda dönüşüm geçirmiş ve ahlaki değerini kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde ayrıca düzenli, güvenceli ve sabit iş arayışında olan kesimler de güvencesiz, düzensiz ve esnek işlerle daha fazla yüzleşir hâle gelmişlerdir (Sunar ve Kaya, 2018, s. 15- 22). Bu kesimlerin başında hiç şüphesiz Çingeneler gelmektedir.

Kısacası, Çingenelerin giderek daha fazla oranda vasıfsız işlerde yoğunlaştıklarını ve geçmişte var olan mesleklerinin yeni üretim mekanizmaları, küreselleşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak işlevsiz hâle geldiğini söylemek mümkündür. Çingenelerin bu gelişmelere ayak uyduramaması, onları kültürel ve ekonomik açıdan daha zorlu süreçlere götürmüştür. Çingene kimliğini yansıtan mesleklerinin yok olması, Çingeneleri, genellikle Çingene olmayanların yapmak istemedikleri marjinal, geçici ve kayıt dışı sektörlerde çalışmaya zorlamıştır.

Bu açıdan Çingeneler için iş/istihdam oldukça büyük problem olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de Çingenelerin iş/istihdam durumlarına yönelik bazı araştırmalar yapılmıştır. Geçmişte yapılan çalışmalara göre, Türkiye’de bulunan Çingeneler arasında sürekli iş sahibi olanların sayısı oldukça azdır. Kolukırık, (2006, s. 12) Türkiye’de bulunan Romanların büyük bir çoğunluğu için işsizliğin “temel” problem olduğu tespitinde bulunmuştur. “Türkiye’de Romanların Durumu Türkiye’de Çalışma ve İnsana Yakışır İş Koşulları Sorunları” Aralık 2010 raporuna göre; Türkiye’de bulunan Çingene topluluklarının, istihdama erişimde çok önemli engellerle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Antakya, Çorlu ve Bartın’da Çingenelerin tamamına yakını, işsizliğin kendi toplulukları için en ciddi problem olduğunu belirtmişlerdir. Her üç bölgede de Çingenelerin büyük çoğunluğunun, resmî olarak işsiz oldukları rapor edilmiştir: Antakya’da ve Çorlu’da Çingene topluluğu içerisinde işsizliğin %90’ın üzerinde olduğu ileri sürülmektedir (FSG, 2010, s. 18).

Türkiye’nin farklı yerlerinde Çingene grupları üzerine hazırlanan çeşitli çalışmalara göre; genellikle, sosyal güvenlik ve sözleşme kapsamında çalışanlar yok denecek kadar azdır. Söz konusu işler, çoğu zaman geçici, yarı zamanlı ve kayıt dışı olmakla birlikte, işlerde çoğu zaman sağlık ve güvenlik şartları tamamen göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda, Çingenelerin bulabildiği vasıfsız işler, el emeğine dayanmaktadır. Kalfalık veya ustalığa dayalı zanaatkarlık sahasında iş bulabilme olanakları ise azdır (Uzpeder, Danova, Özçelik ve Gökçen, 2008, s. 57; FSG, 2010, s. 17).

2008 yılında, “Biz Buradayız!: Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri” adlı alan araştırmasında, Türkiye’deki Çingene grupları arasında işsizliğin temel problem olduğu bulgulanmıştır. Örneğin, Diyarbakır’da Dom Çingeneleri arasında ikinci ve üçüncü nesil işsizlik çok yaygındır ve işi olan genç erkeklerin sayısı, bölgedeki toplam 14.000 kişilik Dom nüfusun yüzde 1’idir. Görüşmeler sırasında araştırmacılara, Dom kadınların çalışma hayatında hiç yer almadığı söylenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, söz konusu işler, çoğunlukla sigorta güvencesinden yoksundur (Uzpeder ve ark., 2008, s. 86).

Alp ve Taştan’ın 2010 yılında, “Türkiye’de Irk ve Etnik Köken Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu”na göre ise, Roman grubu Çingenelerin ayrımcılığa maruz kaldığı alanların başında istihdam gelmektedir. Araştırma ekibi tarafından Roman gruplarla yapılan görüşmelerde, Bartın hariç olmak üzere istihdama erişim konusunda ayrımcılık yapıldığı ve iş başvurularında ayrımcılığın ikamet edilen mahalle ve ten rengi üzerinden yapıldığı belirtilmiştir. Romanlar arasında işsizlik oranının %80-85 olduğu belirtilmektedir. Romanlar geçimlerini geleneksel ve mevsimlik meslekler dışında gündelik işlerde çalışarak sağlamaktadır (Alp ve Taştan, 2011, s. 23).

Bu araştırmada ise Çingenelere değişen/dönüşen geleneksel meslekleri bağlamında yaklaşılmakta, Çingenelerde yoğun bir şekilde görülen işsizlik, yoksulluk ve dışlanma gibi problemlerin onların kaybolan meslekleriyle bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir. Görüldüğü üzere Çingene-

lerle ilgili, özellikle iş ve istihdama yönelik araştırmalarda daha çok nicel veriler ışığında günümüzde daha çok işsizlik, yoksulluk gibi durumlar tartışılırken, bu çalışmada Elâzığ örneğinde Çingene mesleklerinin, özellikle de elekçiliğin kaybolmasından sonra ortaya çıkan sorunlar analiz edilmektedir. Nitel araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada, Çingenelerin değişen/dönüşen mesleklerinin onları kentlerde hangi dinamiklerle karşı karşıya getirdiği ve Çingeneleri hangi süreçlere sürüklediği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, özellikle şu sorulara cevap aranmaktadır: Çingenelerin daha çok kırsala özgü mesleklerinin teknolojik gelişmelerle birlikte değişmesi/dönüşmesi Çingenelerde ne tür problemlere yol açmıştır? Bu bağlamda özellikle Elazığ'da yaşayan Çingenelerin geçmişte ağırlıklı olarak geçimlerini temin ettikleri elekçilik mesleğinin günümüzde kaybolması ne tür sorunları beraberinde getirmiştir? Çingenelerin düzenli ve güvenceli iş-istihdam olanaklarına ulaşmada yaşadıkları problemler nelerdir? İşsizlik ve/veya enformel/marjinal işler Çingenelerde ne tür sorunlara yol açmakta, etnik kimlik Çingenelerin enformel yaşam biçimlerinde ne kadar etkili olmaktadır?

2. Çingeneler

“Çingene” kavramı, Romanlar, Domlar ve Lomlar olmak üzere Türkiye’de yaşayan bütün grupları kapsar. Bu grupların hepsi, birbirinden farklı kültürlere ve dillere (Romanes, Domari ve Lomavren) sahiptir. Dilsel farklılıklarına ve göç ettikleri bölgelere göre, Avrupa’da Rom; Ortadoğu’da (Türkiye, Suriye, Irak vs.) Dom; Ermenistan ve Karadeniz kıyılarında Lom olarak adlandırılmışlardır. Bu çalışmaya konu olan Çingeneler, üç ana dilsel gruptan biri olan Domlardır.

Dom toplulukları, diğer Çingene topluluklarına kıyasla haklarında en az bilgiye sahip olunan Çingene gruplarından. Dom grubu Çingenelerin çoğu, Ortadoğu’daki Dom Çingenelerinin bir koludur ve Türk topraklarının doğusu ve güney doğusuna (Diyarbakır, Antakya, Mardin, Malatya, Elazığ, Adıyaman) 11. yüzyılın başlarında gelmişlerdir. Günümüzde Türkiye’nin güney ve doğu bölgelerinde çoğunlukla yarı-göçebe olarak yaşamakta ve esas olarak erkekleri davul-zurna çalarak, kadın ve çocukları ise dilencilik yaparak yaşamlarını idame ettirmektedirler (Marsh, 2008, s. 23; Fırat, 2016, s. 55). Ayrıca Dom gruplarının diğer Çingene gruplara nazaran eğitim seviyeleri oldukça düşük olup Çingene olmayanlarla ilişkileri de oldukça sınırlıdır.

Osmanlı arşivlerinde Çingenelerle ilgili belgeler, Çingene meslekleriyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Belgelerde geçen Çingenelere özgü meslekler, yakın zamanlara kadar varlığını sürdürmüştür. O dönemde Çingeneler cüllâhcılık, demircilik, eyercilik, dülgelik, kehüdâcılık, bezirgâncılık, değirmencilik, döğencilik, arabacılık, darıcılık, bozacılık, koruculuk, çobanlık, aşçılık, kopuzculuk gibi mesleklerle uğraşmışlardır (Altınöz, 2007, s. 25). Yine 1522 ve 1523 vergi kayıtlarına göre Çingeneler; müzisyenlik, elekçilik, tenekecilik, nalbantlık, kuyumculuk, kılıç ustalığı, marangozluk, ayakkabıcılık, terlikçilik, raptiyecilik, dericilik, terzicilik, halıcılık, hırdavatçılık, helvacılık, peynircilik, kasaplık, bahçıvanlık, katırcılık, koruculuk, gardiyanlık, uşaklık, kuryelik, maymun yetiştiriciliği, hafriyatçılık, çivi imalatçılığı ve bazen de subaylık, yeniçerilik, doktorluk ve cerrahlık gibi meslekleri yapmışlardır (Kenrick, 2006, s. 62; Marushiakova ve Popov, 2001, s. 44). Görüldüğü üzere Çingeneler, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde profesyonel denebilecek çok çeşitli meslekler ifa etmişlerdir. Bu dönemde mesleklerini icra etmeleri için devlet tarafından Çingenelere her türlü imkânın sağlandığı görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda Çingenelerin yerleşik hayata teşvik edildikleri de görülmüştür.

Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’nde çıkarılan iskân yasaları ve Lozan Antlaşması, Çingenelerin mesleklerine göre Türkiye’nin farklı bölgelerine yerleşmeleri teşvik edilmiştir. An-

cak hızlı kentleşme, tarımda makineleşme, sanayileşme gibi yeni durumlar, Çingenerin tekelinde sayılabilecek mesleklerin birçoğunun dönüşümüne zemin hazırlamıştır.

Sanayileşme ve değişen iş kolları, Çingenerin yerleşik hayata geçiş sürecini etkilemiştir. Yeni teknolojik gelişmeler, Çingenerin etnik kimlikleriyle de bütünleşen bazı mesleklerindeki tekel konumlarını kaybetmeye başlamalarının en önemli nedenidir. Bu durum, aynı zamanda Çingenerin ekonomik açıdan dışlanmalarına ve sağlıksız koşullarda çalışmak zorunda kalmalarına da sebep olmuştur. Bu yüzden, Çingenerin günümüzde yaşadıkları sorunlar, sanayileşme ile birlikte mesleklerini kademeli olarak kaybedişlerinden ayrı düşünülemez. Mesleklerinin icrasını gerektiren göçebe yaşam şekli, mesleki dönüşümle birlikte onları -özellikle kentlerde- yerleşik hayata zorlamıştır. Çingenerin geleneksel mesleklerini kaybetmeleri, hem onların ekonomik, sosyal ve kültürel olarak toplumda tutunmalarını güçleştirmiş hem de onları çeşitli dışlanma biçimleriyle karşı karşıya getirmiştir.

Kentlere yerleşen ve geleneksel mesleklerini icra edemeyen Çingener için bu yeni durum, dışlanma pratiklerinin farklı alanlarda yaygınlaşmasına ve yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Öyle ki Çingener kentsel ortamlarda uzun süreli işsizlik, konsantre yoksulluk, sosyal ve kültürel değerlerde zayıflama gibi çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Kırsal yaşam tecrübesine sahip olan Çingener için bu sorunlar dışlayıcı bir hâl almaktadır. Çingenerin kentlerin kenar ve yoksul mahallelerinde gettolaşmaları ve egemen kültürle mesafeli olmaları da ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan dışlanmalarını hızlandırmaktadır. Oysa geleneksel meslekleri, Çingenerin toplumsal ilişkilerinin sürdürülmesinde ve toplumla bütünleşmelerinde önemli bir rol oynamış, yoksulluk ve dışlanma karşısında onları bir kalkan gibi korumuştur.

3. Yöntem

Çingeneri başta iş/istihdam/çalışma, kimlik, dışla(n)ma, sosyal ilişki gibi faktörler dizisi bağlamında anlamaya odaklı bu çalışma nitel bir çalışmadır. Çingenerin öznel duygu ve düşüncelerinin anlaşılmasında nitel araştırma yöntem ve tekniklerinin kullanılması daha işlevsel bulunmaktadır. Bu kapsamda; yarı yapılandırılmış açık uçlu sorularla, Çingenerde değişen çalışma ilişkilerinin yapısı, daha çok enformel işlerde çalışmada etnisitenin etkisi ve değişen/dönüşen mesleklerinin başka ne tür problemlere neden olduğu gibi durumları, daha çok, Çingenerin kendi anlatıları, düşünceleri, görüşleri ve tecrübeleriyle anlamaya çalışılmaktadır.

Araştırma, derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak Kasım-Aralık 2018 ve Ocak 2019 tarihleri arasında Elazığ İl merkezinde Çingenerin yoğun olarak yaşadığı 4 mahallede (Karşıyaka, Sanayi, Kızılay, Salıba) kartopu örnekleme seçim tekniğiyle 20 görüşmeyle gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmelerin bulgularına dayanmaktadır. Araştırmada çeşitlilik hedeflendiği için örneklem seçiminde cinsiyet, sosyal sınıf, yaş, öğrenim ve gelir durumu gibi değişkenler açısından herhangi bir sınırlandırmaya gidilmemiştir.

Ayrıca bu çalışmada nitel araştırmalarda kullanılan yapılandırılmamış (denetimsiz) gözlem türlerinden biri olan “katılımsız gözlem” tekniğine de başvurulmuştur. Çingenerin yaşadıkları sosyal ve fiziksel çevreleri nasıldır, sosyo-ekonomik durumları nasıldır, genel olarak yaşadıkları sorunları nelerdir? gibi sorulara cevaplar aranırken görüşme verilerinin yanı sıra gözlem tekniğiyle elde edilen bulgulara da başvurulmuştur.

Araştırma evrenini oluşturan Elazığ’ın Karşıyaka, Sanayi, Kızılay ve Salıba mahalleleri, Çingenerin yoğun olarak yaşadıkları alanlardır. Elazığ’ın kenar mahallelerinde bulunan, genellikle bir arsa üzerine özensiz bir şekilde inşa edilmiş, tek katlı ve sağlık koşulları açısından yetersiz konutların yoğunlaştığı Çingene Mahalleleri, Elazığ’ın diğer mahalleleri ile mukayese edildi-

ğinde, birer çöküntü alanı olarak değerlendirilebilir. Elazığ ilindeki Çingenerler üzerine daha önce herhangi bir araştırmanın yapılmamış olması, çalışmanın bu alanda gerçekleştirilmesinde rol oynamıştır.

Başlangıçta katılımcılar, siyasi ya da etnik fişlemeler olabileceği kaygısıyla tedirgin olmuşlar ancak kendilerinden herhangi bir nüfus veya özel bilgi istenilmediği, araştırmanın bilimsel bir amaç taşıdığı yönündeki açıklamalarla kaygılarının giderilmesi sağlanmıştır. Ayrıca daha önce Çingenerlerle ilgili yapmış olduğumuz araştırmalar vasıtasıyla tanıştığımız Çingene vatandaşların alanda yardımcı olması, çalışmanın sağlıklı yürütülmesinde önemli katkılar sunmuştur.

2019 yılında Elazığ ilinde gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçları, bütün Çingenerlere genelleme amacı taşımamaktadır. Ancak çalışmanın benzer özelliklere sahip Çingenerlere, özellikle de Dom grubu Çingenerlere genellenebileceği söylenebilir. Öyle ki görüşülen Çingenerler Malatya, Diyarbakır, Mardin, Adıyaman illerindeki akrabalarının da geçmişte elekçilik mesleğini icra ettiklerini ve günümüzde bu mesleğin kaybolması sonucu onların da benzer sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Sosyo-Demografik Özellikler

Görüşülen 20 Çingene vatandaşın 15'i erkek, 5'i kadındır. Çingenerlerde ataerkillik hâlâ belli ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Buna rağmen, kadınlar Çingene popülasyonu içinde oldukça aktif bir konumda yer almaktadırlar. Kadınların bohçacılık, dilencilik gibi enformel işleri yapmaları, kendileriyle görüşmeyi zorunlu hâle getirmektedir. Ayrıca, kadınların yaptığı işler nedeniyle kamusal alanda görünmeleri Çingene olmayanlarla ilişkiler noktasında da önem taşımaktadır.

Katılımcıların yaş ortalaması 41,2'dir. Çingenerlerin genel sorunlarının farklı kuşaklar için ne anlam ifade ettiği, genç, orta ve yaşlı kuşaktan kişilerin çalışma hayatı, güvence, kimlik, kültür, yaşam tarzı gibi durumlara verdikleri cevaplar farklı yaş kategorilerinden kişilerle görüşmeyi zorunlu kılmaktadır.

Alanda yapılan görüşmelerde yaşlıların etnik kimliklerini kabullendikleri ve sorunlarını samimiyetle ifade ettikleri, genç ve orta yaş aralığındaki Çingenerlerin ise Çingenciliklerini kabule yanaşmadıkları gözlenmiştir. Yaşlıların bu tutumunu "öğrenilmiş çaresizlik"e bağlamak mümkündür. Genç ve orta yaş kategorilerinde Çingencilik algısının travmatik sonuçlara neden olduğu söylenebilir. Görüşülenlerin genellikle;

"Dom olduğumuzu bilseler biz ekmek yiyemeyiz"(U.P., Yaş: 26, Erkek); "Mecburuz kendimizi gizlemeye, Gaco bize sıcak bakmaz" (Ş.K., Yaş: 29, Kadın); "Dom olduğumuzu öğrenen bize bir daha yaklaşmıyor" (E.P., Yaş: 38, Kadın).

tarzındaki ifadeleri, genç ve orta kuşaktaki Çingenerlerin, özellikle iş, istihdam bağlamında hâkim kültürle iç içe olma mecburiyetleri, Çingenciliklerini gizlemelerine neden olduğunu göstermektedir. Özellikle genç ve orta yaş kategorisindeki Çingenerlerin dışlanmama, ayrımcılığa maruz kalmama ve iş bulma saikiyle kimliklerini gizledikleri söylenebilir.

Görüşülenlerin büyük çoğunluğu sadece okuryazardır. En yüksek eğitim düzeyine sahip bir görüşmeci ise liseyi birinci sınıftan terk ettiğini beyan etmiştir. Dolayısıyla, Çingenerlerin öğrenim düzeyleri oldukça düşüktür. Öyle ki, alanda Çingene çocukları arasında okulu terk etme ve devamsızlık gibi problemlerin yaygın olduğu gözlenmiştir. Toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını ileriye taşıyacak olan öğrenim düzeyinin Çingenerlerde düşük olması, mevcut olumsuz konumlarının devamına hizmet etmektedir. Çingenerlerin çoğu, eğitimsizliğin nedeni

olarak ebeveynlerini suçlamaktadır. Görüşülenler, eğitim seviyesinin düşüklüğünden hem bir önceki kuşağı, hem de çocuklarını sorumlu tutmaktadır. Görüşülenlerin dile getirdikleri;

“Okuyanı okutmak lazım hocam, bizimkiler okumaz” (A.G., Yaş: 66, Erkek); “Okula gönderiyoruz ama okumuyorlar” (H.P., Yaş: 50, Erkek); “Bizimkiler okumazlar, sürünmeye alışıklar; gündüz kazanır akşam yerler”(Ş.Ö., Yaş: 56, Erkek); “Bizimkilerin kafası çalışmıyor” (H.G., Yaş: 44, Kadın); “Gaco zengin çocuğuna özel hoca tutuyor. Bizimkiler onlarla yarışabilir mi?” (C.G., Yaş: 39, Erkek).

gibi ifadeleri, ebeveynlerin okula ilişkin bilinçlerinin olmadığını ya da çocukları eğitime kanalize edecek sosyal ortamın bulunmadığını göstermektedir. Bu durum, aynı zamanda Çingeneledeki kültürel sermayenin bir sonraki kuşak için model oluşturduğunu düşündürmektedir.

Başarıyla kültürel geçmiş arasında sıkı bir bağ olduğunu belirten Bourdieu, çocukların eğitim esnasında gösterdikleri performansın anne babalarının mesleki statülerinden ya da paralarından çok, onların eğitim geçmişiyle ilgili olduğunu vurgulamaktadır (akt. Swartz, 2011, s. 208-209). Eğitim kurumu, kültürel sermaye ve diğer (ekonomik, sosyal) sermaye boyutlarını olumlu yönde etkilemektedir. Buradan eğitimin gizil amacının olduğu ve bu gizil amacın kıt olan kültürel sermayeyi, farklı toplumsal sınıflar arasında eşitsiz bir biçimde dağıttığı ileri sürülmektedir (Aktay, 2007, s. 482; Bourdieu, 1988, s. 78). Görüşülen yaşlı Çingenelelere eğitimle ilgili sorular sorulduğunda ise, dile getirdikleri;

“Ben bir köye gidince her hane en az on tane kalbur (elek) yaptırırdı, ne öğretmeni, ne doktoru bizim gibi kazanırdı” (Ş.Ö., Yaş: 56, Erkek); “Ne bilelim böyle olacak, çocuklarımıza bu mesleği öğretmeye çalıştık, o zamanlar en iyi meslek zanaatkarlıktı” (A.G., Yaş: 66, Erkek); “Okumak, bizim meslek kadar gözde değildi.” (M.P., Yaş: 52, Erkek); “Eski durum (meslek) olaydı da okumayalardı” (A.P., Yaş: 61, Erkek).

gibi ifadeler eğitim düşüklüğünün nedenlerine dair izlekler sunmaktadır. Bu ifadeler, geçmişte mesleklerinin yaşam şartlarına sunduğu ekonomik ve kültürel kolaylıklardan dolayı, Çingenelelerin formel eğitime ihtiyaç duymadıklarına işaret etmektedir (İlhan ve Fırat, 2019, s. 368). Çingenelelerde, aile içi eğitimlerinin bir parçası olan usta-çırak ilişkisi, geçmişte ebeveynlerden çocuğa miras kalmakta ve sermaye şekilleri bu temel üzerine kurulmaktaydı. Bundan dolayı geçmişte formel eğitimle ilgili kısıtlılıklar onlar için büyük sorun teşkil etmemekteydi. Ancak Çingenelelerin icra ettikleri mesleklere ihtiyacın ortadan kalkmaya başladığı günümüzde, özellikle mesleklerle sahip olmada eğitimin gerekliliği göz önünde bulundurulursa, bu durumun Çingeneleleri daha büyük çıkmazlara götüreceği söylenebilir.

Görüşülen 20 kişinin ortalama aylık geliri, 1202,75 TL'dir. Bunlar içerisinde ortalama aylık geliri en fazla olanın geliri 2100 TL'dir. Bu bilgiler, kalabalık aile özelliğiyle bilinen Çingenelelerin büyük çoğunluğunun açlık sınırında yaşadığını göstermektedir. Görüşülenlerin neredeyse tamamı, dört kişilik bir ailenin, sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için gereken ortalama aylık gelire sahip değildir. Türkiye İstatistik Kurumunun 2018 Kasım ayı verilerine göre, dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 2437,80 TL, yoksulluk sınırı 6521,82 TL'dir (Tüik, 2018). Alt gelir gruplarına yönelik çalışmalarda, gelir konusunda hata yapma olasılığının yüksek olması nedeniyle bu konu üzerinde önemle durulmuştur. Görüşülenlerin daha çok güvencesiz, marjinal ve düzenli ücret alamadıkları işlerde yoğunlaştıkları, bu nedenle gelir durumlarının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Çingenelelerin gelir durumlarının düşüklüğü, mahalledeki esnaf ve yerel idareciler (muhtar) tarafından da doğrulanmıştır. Araştırmaya katılanlardan 15 kişi yeşil karttan, 4 kişi

genel sağlık sigortasından ve 1 kişi SGK'dan faydalanmaktadır. Dolayısıyla, Elazığ'da yaşayan Çingenelerin büyük çoğunluğu sosyal güvenlik kapsamında değildir. SGK'lı olduğunu belirten görüşmecinin ise çalıştığı işyerinden Çingene olduğunu sakladığı belirtilmiştir.

4.2. Mesleki Değişim/Dönüşüm ve Çingeneler

Meslek, Çingenelerde gruplaşma ve her grubun kendi kimliğini ötekilerden ayırması hususunda belirleyici role sahiptir. Çingene gruplarının çoğu mesleklere ve yaptıkları işlere göre birbirlerinden ayrılır, hatta kimi gruplar bu mesleklere göre adlandırılır (Fırat, 2016, s. 12-13). Yapılan görüşmelerde, modern üretim sistemlerinden önce Çingenelerin belli mesleklerinin (zanaat) olduğu ve bu dönemlerde sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan daha iyi konumda oldukları sıklıkla dile getirilmiştir. Türkiye genelinde meslek adlarıyla tanınan Çingeneler, Elazığ'da da elekçilikle (kalbur) özdeşleştirilmektedir. Görüşmecilerin çoğu, atalarının elekçi olduğunu; Elazığ, Malatya, Sivas ve Diyarbakır hattındaki tüm köylerde elekçilik yaptıklarını ifade etmişlerdir. Ancak günümüz şartlarında, eleme işlemi yapan değirmenlerin yaygınlaşması ve fabrikalarda özel tekniklerle daha ucuza elek üretilmesi, elekçilik mesleğini önemsiz hâle getirmiştir. Teknolojik gelişmeler sonucu bu mesleklerin (elekçilik, kalaycılık vb.) ekonomik değerinin kalmadığını belirten birçok görüşmecinin ifadeleri, Çingenelerde yaşanan mesleki dönüşümün sonuçlarına vurguda bulunmaktadır.

“Elekçilik bizim en iyi yaptığımız meslekti. Gaco bu mesleği öğrenmek isterdi. Ama Allah vergisi, bu işi bizim gibi yapan yok. Dedem, babam ve amcalarım bu mesleğin erbabıydı. Benim gençliğim de bu işle geçti. Çok iyi para kazanıyorduk. Ne bilelim durum böyle olacak. Şimdi elemeli değirmenler var, hatta biçer-döver buğdayı kendisi eleyip öyle çıkartıyor. Eskiden köylere gidince bizi el üstünde tutarlardı, severlerdi, elek yaptırmak için millet sıraya girerdi. Şimdi çöplerde, sağda solda ekmek parası için koşuşturuyoruz” (Ş.Ö., Yaş: 56, Erkek).

“Sanki Allah bizi elek yapmak için yaratmış, elek yapınca müthiş huzur buluyordum. Elek bizim her şeyimizi, en azından Çingen(e) değil, elekçi diyorlardı. Mesleğimiz bu, hiç zorumuza gitmiyordu. Şimdi ise hiçbir işe yaramıyoruz, yapabildiğimiz çöp toplamak (hurda), kavak kabuğu soymak, hamallık yapmak” (M.P., Yaş: 52, Erkek).

Elekçilik mesleğinin yakın zamana kadar geçerli olduğu ve bu mesleğin toplumsal konumlarını olumladığı, görüşmecilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Geçmişte atalarının mesleği olarak tanımladıkları elekçilik mesleği, geçim stratejisi yanında Çingeneliğin tanımlayıcı özelliklerini de barındırıyordu. Geçmişte Çingene meslekleri sadece geçim stratejisi değil, toplumsal statülerine artı değer olarak yansıyan bir özellik niteliğindedir. Sonuçta icra ettikleri meslekleri, güvence, ücret gibi sadece ekonomik getiri bağlamında değil, mevcut toplumsal konumlarıyla da değerlendirilebilir. Ayrıca, zanaat üzerinden kazanılan toplumsal kimlik (bize elekçi derlerdi), Çingenelerin toplumsal uyumunu daha da kolaylaştırmıştır, denilebilir. Elekçiliğe duyulan ihtiyacın azalması, Çingenelerde geçim sıkıntılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir görüşmecinin belirttiği gibi,

“Biz neye elimizi attıysak kurudu. Elek işi bitti, alan da satan da yok. Şehre yerleştik. Sonrasında benim oğlanlar davul işine girdi. 10 sene önce iyi para alıyorlardı. Gacoların düğünlerinde bizimkiler çalardı. Ama şimdi mahallelerde, köylerde düğün yapan kalmadı ki... herkes düğün salonlarında düğününü yaptırıyor. Şimdi bizimkiler, bir araba almışlar, hurda topluyorlar. İş olmayınca ayakkabı boyama, hamallık gibi işler de yapıyorlar. Biz bu işlere başladık ya yakında

o da biter. Ama ben her zaman çocuklarıma söylüyorum. Güvenceli-sigortalı bir işe girin, geliri az olsun önemli değil, en azından hanımınız, çocuğunuz rahat etsin diye” (A.G., Yaş: 66, Erkek).

Son dönemlerde çalışma hayatında meydana gelen dönüşümlere ayak uydurmayan Çingenerlerin özellikle kentin kenar mahallelerinde, daha çok enformel işlerle uğraşmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Yeni üretim sistemlerinin etkisiyle kendilerine özgü mesleklerinin yok oluşu, Çingenerlerin yaşamlarını sadece ekonomik olarak değil, sosyal ve kültürel anlamda da olumsuz etkilemektedir. Görüldüğü üzere, sosyal güvenceden yoksun ve günü kurtarmaya dayalı iş olanaklarına mecbur kalan Çingenerlerin yaşadığı bu sıkıntılar, teknolojik dönüşümlerle birlikte kademeli olarak ortaya çıkmıştır. Düzenli-güvenceli istihdamın giderek azaldığı günümüzde, Çingenerlerin istihdam alanları yerini düzensiz, riskli/tehlikeli ve ağır bedensel işlere bırakmaktadır. Bu durum, birçok görüşmeci tarafından dile getirilmiştir:

“Benim dedemin dedesinden beri bizim aile kalay yapardı. Bakır kap çok kullanılırdı. Bu kalay işini herkes yapamazdı, biz hakkını verirdik. Şimdi bu mesleğin bir hükmü kalmadı. Kalay işi azalınca çok sıkıntılarımız oldu. Biz dedik bu rahatlık böyle devam eder ama olmadı. Bir köye gidince bize gölgelik yaparlardı. Yemeklerimizi köylüler getirirdi. Hatır, saygı vardı. Akşamları evlerinde bizi yatırılırdı” (H.P., Yaş: 50, Erkek).

“Kâhta’da amcalarım dişçilik yaparlardı. Onların elinden bu iş iyi gelirdi. Köylere gidip, takma diş zanaatı ile uğraşırlardı. Şimdi hem yasak hem köylü yaptırmıyor. Devlet bedava yapıyor. Beş yıl öncesine kadar yaz aylarında köylere gidip çobanlık yapıyorlardı. Şimdi onu da bulamıyorlar. Hurdacılık, hamallık gündelik işlerle (bahçe tarla vs. işleri) idare ediyorlar” (V.G., Yaş: 43, Erkek).

“Elek yaptığımız dönemler refah içindeydik. Eleğin maliyeti ne ki, bir kasnak, bir deri ile iş bitiyor. Şöyle böyle, bire beş kazanırdık, nerede o günler. Köylüler bizi çocuğuna kirve yapardı, sayarlardı. Şimdi o köylere bazen gidiyoruz, yüzümüze bakmıyorlar. Demek ki her şey elek içinmiş” (A.P., Yaş: 61, Erkek).

Yakın geçmişte elek-kalbur, kalay yapıp satmak, Çingenerlerin geçim kaynaklarının en başında yer almaktaydı. Bu mesleklerin Çingenerlerin itibarlarını arttırdığı, mesleklerinin geçersiz hâle gelmesiyle saygınlıklarının eskisi gibi kalmadığı ve dışlanma problemiyle karşı karşıya kaldıkları sıklıkla dile getirilmiştir. Bu açıdan Çingenerlerin yaptıkları meslekler, geçmişte genel toplumla bütünleşme anlamında da olumlu katkılar sunmuştur. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak yaşanan mesleki dönüşümün sonucunda bu mesleklerin yerini daha çok enformel işler almıştır. Elek-kalbur satımları ile kalaycılık ve dişçilik hizmetleri yılın müsait aylarında göçebeliliği ve çadır yaşamını gerektirmekteydi. Ancak bu çalışma alanlarının ortadan kalkması göçebelikten yerleşikliğe geçişin en etkili nedenini de teşkil etmektedir (Aksu, 2003, s. 34). Görüldüğü üzere çalışma hayatındaki dönüşüm, Çingene mesleklerinin birçoğunu işlevsiz hâle getirmiş ve bunun sonucunda Çingenerler ekonomik ve kültürel açıdan daha zorlu süreçlerle karşı karşıya kalmışlardır. Örneğin, elekçiliğin kaybolmasından sonra Çingenerler, yerleştikleri kentlerde iş bulma konusunda büyük ekonomik sıkıntılar yaşamaktadırlar. Yine elekçiliğin kaybolmasıyla birlikte toplumsal ilişkilerinin zayıfladığı ve bu mesleği icra ettikleri dönemlerdeki gibi değer görmedikleri anlaşılmaktadır. Bu açıdan, Elazığ’da yaşayan Çingenerler için elekçilik mesleği; ekonomik, sosyal ve kültürel olarak Çingenerlerin daha iyi şartlarda yaşamalarını sağlayan bir araç olarak işlev görmüştür.

Çingene mesleklerinin geleneksel ve modern dönemlerdeki konumlanışını betimleyen Fonseca'ya (2002, s. 112) göre, Balkanlar'da ilk görüldüklerinde Çingener, işledikleri suçlar yüzünden değil, yetenekleri yüzünden aranıp alıkonulmuşlardır. Kalay, bakır, demir, çilingirlik işleriyle uğraşan Çingenerler o dönemde hem köylüye hem de mülk sahiplerine hitap etmiş ve yetenekleri onlar için özel bir ekonomik alan oluşturmuştur. Çalışmayı tercih ettikleri işler, kullandıkları dil gibi onları hem ayrılığa hem de kendi aralarında bir dayanışmaya zorlamıştır. Kısacası meslekleri onlar için kültürel olarak ayakta kalabilmenin anahtarı olagelmıştır. Uzun zamandır geleneksel mesleklerini icra etmemiş olsalar da, bugün bile Çingenerler geleneksel meslekleriyle birlikte anılmaktalar; bu durum, onların geçmişte mesleki açıdan ne kadar itibar gördüklerini açıkça göstermektedir.

Alanda yapılan görüşmelerde Çingenerlerin geçmişte daha çok konar-göçer olarak yaşamlarını idame ettirdikleri, mekânsal bir bağlılıklarının bulunmadığı ve iş/meslek alanlarının da bu yerleşme yapılarına göre geliştiği anlaşılmaktadır:

“Baharın gelişi ile birlikte kırsala giderdik. Elekçilik, bohçacılık, çobanlık gibi işlerle uğraşırdık. Şimdi elek işi bitti. Bohça işi de çok az, köyde herkesin aracı var. Bir şey lazım olunca gelip çarşı pazardan alıyorlar. Şimdi köylüler, yaylım için uygun inek almıyor, daha çok ithal ve narin hayvanlar alıyorlar, onu da evlerinde besliyorlar. Bazı dağ köyleri var, oralarda da otlatılacak mera alanları kalmadı, hepsi tapulu ve bahçe olmuş. Yani eskisi gibi kon-göç bitti, geldik buralara (Elazığ)ama buralarda da iş yok. Eskiden konar-göçerlik zahmetliydi ama şimdiki gibi muhtaç değildik” (M.P., Yaş: 52, Erkek).

“Bizden iyi yaşayan yoktu, Gaco bizim gibi refah içinde değildi. Bir su kenarına konardık, havası mis gibi... Akşam bir koyun keser 4-5 aile yerdik. Tabiri yerindeyse, yediğimiz önümüzde, yemediğimiz arkamızdaydı. Para bitti mi, olsun, ertesi gün 5 tane elek yap, kral gibi ye... Şimdi geldik buralara ne temiz havası ne de suyu var. Şehrin tüm kırı üzerimizde...” (A.G., Yaş: 66, Erkek).

Çingenerlerin geçmişte icra ettikleri meslekler göçebe yaşamlarıyla bağlantılı iken, günümüzde uğraştıkları marjinal işler ise yerleşikliğin beraberinde getirdiği kentsel uğraşlardır. Bu durum Çingenerlerin değişen yerleşim yapılarına paralel olarak çalışma anlamında da köklü değişikliklere mecbur kaldıklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla, Çingene usulü mesleklerin azalması ile ortaya çıkan mesleki dönüşüm, aslında yerleşim biçimleri, dışlanma alanları, yaşam tarzları, geçinme stratejileri gibi sosyo-ekonomik/kültürel özelliklerini de olumsuz etkilemiştir. Bu anlamda değişen/dönüşen mesleklerinin Çingenerler üzerinde çok boyutlu etkilerinin olduğu söylenebilir.

4.3. Çingenerlerde Enformel İş ve Uğraşlar

Enformel sektör; güvencesiz ve düzensiz çalışma, kendi hesabına çalışma şeklinde tanımlanırken, formal sektör ise bir maaş veya ücret karşılığında düzenli ve güvenceli çalışma biçiminde tanımlanmaktadır (Ergüder, 2008, s. 2). Enformel sektörde istihdam günümüzde Türkiye'nin en önemli sorunlarından biridir. 1970 sonrası yaşanan yeniden yapılanma sürecinde formal istihdam olanaklarının azalması ve işgücü kullanımında esnekliklerin artması işgücü piyasasında birtakım değişikliklere yol açmıştır. Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni-liberal ekonomi politikaları sosyal ve ekonomik dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Türkiye'de 1980 sonrası liberal ekonomik politikaların uygulanmasıyla formal istihdam olanaklarının giderek azaldığı görülmüştür. Bu durum, enformel sektördeki işgücü piyasasını da önemli oranda etkilemiştir. Te-

mel geçim kaynakları enformel sektördeki işgücü piyasasına bağlı Çingeneler de -değişen koşullara ayak uydurmakta zorlanmak bağlamında- bu durumdan etkilenmişlerdir (Erdoğan-Aras, 2009, s. 78).

Günümüzde de düzenli ve güvenceli işlerde çalışma imkanları bulunmayan Çingeneler, daha çok enformel/marjinal işler ve uğraşlarla yaşamlarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda Elazığ'da yaşayan Çingenelerde herhangi bir mesleğe sahip olan görüşmeceye rastlanılmadı. Çingeneler arasında az da olsa öğretmen, avukat vb. mesleğe sahip olanların olduğu, ancak bu kişilerin de mesleğe sahip olur olmaz mahalleden taşındıkları ve diğer Çingenelerle irtibatlarını kestikleri, görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir. Sanayi toplumunun ortaya çıkmasıyla birlikte, Çingene mesleği olarak değerlendirilen birçok zanaat kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu açıdan Çingenelere daha çok gelir getirici etkinlikler ya da iş/uğraş alanları bağlamında sorular sorulmuştur. Görüşmecilerin geçimlerini nasıl sağladığına yönelik cevaplara bakıldığında, çoğunlukla enformel, sosyal güvenceden yoksun ve geçici işlerde yoğunlaştıkları görülmektedir:

“Ne iş yaptığım belli değil, bazen el arabası ile hurdaya çıkarım. Soğuk kış günlerinde herhangi bir kahvehane ya da iş-hanında ayakkabı boyarım. Ekmek için her işi yaparım” (C.G., Yaş: 39, Erkek).

“Aile büyüklerim gençliğinde elek yaparlarmış. Şimdi biz en alt işleri yapıyoruz, hamallık, bağ-bahçe işleri, inşaat işleri (tuğla, kiremit taşıyıcılığı), seyyar satıcılık, kısacası ne olsa yapıyoruz. Ustalara, bizlere boya, sıva, duvar ustalığını öğretin diyoruz, yapamazsınız diyorlar. Bizde bu işleri yapmaya mecburuz” (U.P., Yaş: 26, Erkek).

“Çalışmak için sanayiye gidiyoruz. İş yok. Bize verdikleri en iyi iş, kavak doğrama, kavak kabuğu soyma, karşılığı ise yakmak için kavak kabuğu... Borç harç edip sepetli motor aldım, evin bahçesine hurda topluyorum. Bazen benzin param bile çıkmıyor” (E.T., Yaş: 27, Erkek).

“Eskiden merdiven yıkardım, ev temizliği olurdu. Şimdi her taraf site ve onların da kapıcısı var. Ev temizliği için de temizlik şirketleri çıkmış, onlara veriyorlar. Yazları köylere bohçacılığa gidiyorum ancak bohçacılık da eskisi gibi değil. Bu yaz ona da gitmeyeceğim. İhtiyacım olursa da mecburen toplayacağım (dilenme)” (H.G., Yaş: 44, Kadın).

Çingeneler, genellikle kağıt-hurda toplayıcılığı, gündelik/mevsimlik işçi, bohçacılık, işportacılık, ayakkabı boyacılığı, hamallık, çobanlık, seyyar satıcılık gibi enformel işlerle geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu tür enformel işlerle uğraşanların genellikle, çok düşük ücretle çalıştıkları ve nadiren iş bulabildikleri sıkça dile getirilmiştir. Yapılan işler; erkekler için vasıfsız inşaat işleri (boya, inşaat malzemeleri taşıma vs.), kavak kabuğu soyma, kavak doğrama, mevsimlik tarım işçiliği; kadınlar için ise temizlikçilik ve mevsimlik tarım işçiliğidir.

Görüşmelerde, Çingenelerin yaptıkları işlerden memnun olmadıkları da anlaşılmaktadır. Bunda; düzenli ve güvenceli işlerinin olmayışı, ücretlerin düşük olması, başkalarının yapmadığı tehlikeli/riskli işleri yapmaya mecbur olmaları ve işyerinde mobbing ve dışlamaya maruz kalmaları gibi nedenlerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Çingene usulü geçim stratejilerini sağlayan iş kollarını terk etmek zorunda kalmaları ve yeni mesleki süreçlere uyum sağlayamamaları da bu memnuniyetsizliklerinde etkili olmaktadır.

Yeni teknolojik dönüşümlerle birlikte, Çingenelerin yaptığı iş alanları daralmış ve marjinal işlere yönelmişlerdir. Görüşmecilerin dile getirdikleri ifadeler de bunu destekler niteliktedir.

“On yıl öncesine kadar bağ, sebze çapasına giderdik, şimdi o da kalmadı, şimdi çapa makinaları çıkmış. Köy işlerini yine az çok becerirdik. Eskiden de çok talep vardı. Şimdi bu işler de bıçak gibi kesildi. Şu an hurda, hamallık gibi işler olunca yapıyoruz ki çoğu zaman o da olmuyor. Olmadığı zamanlarda mahallede boş boş geziyoruz” (Ş.Ö., Yaş: 56, Erkek).

“Komşularıyla bohça işine giderdik. Artık iş yok. Allah'tan saklamadığımızı kuldan mı saklayacağız. Şimdi de gider ne ihtiyacım varsa, toplarım(dilenirim)” (G.G., Yaş: 37, Kadın).

Bu ifadeler Çingenelerin yaşam tarzlarının, düzenli işlerden ziyade, bağımsız ve esnek işleri tercih etmelerinde etkili olduğunu hatırlatmaktadır (Fonseca, 2002). Ancak göçer yaşam tarzından konar-göçerliğe, konar-göçerlikten yerleşikliğe doğru değişen yaşam tarzları, Çingenelerin çalışma yaşamlarına dair radikal bir dönüşüme neden olmuştur. Son yıllarda gelişen sanayi sektörü ile birlikte geleneksel mesleklerini kaybeden Çingeneler, kentlerin kenar bölgelerinde yarı yerleşik ya da yerleşik yaşam tarzlarının dayattığı marjinal işlere yönelmek zorunda kalmışlardır. Yeni mesleklerin ediniminde gerekli niteliklere sahip olmamaları, kentlerde enformel işlerde çalışmaya mecbur olmalarına yol açmıştır.

Kendilerine özgü mesleklerinin azalması/yok oluşu, Çingeneleri ekonomik ve kültürel açıdan değişime zorlamıştır. Örneğin, Elazığ'da yaşayan Çingenelerin mesleki formasyonlarının köklü değişimi, vasıf gerektiren işlerde değil, Çingene olmayanların yapmak istemediği, düşük prestijli, sosyal güvenceden yoksun ve tehlikeli/riskli işlerde yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Cinsiyet açısından bakıldığında, Çingene kadınları, erkeklere oranla daha geçici ve sosyal güvenesi olmayan işlerde çalışmaktadırlar. Kadınlar, zor koşullarda çalıştıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Eşim cezaevinde, neden girdiğini bana da söylemiyor. Babamların yükü ağır, bana bakamazlar. Mecbur çalışıyorum, her işi yaparım (genellikle dilenme)” (Ş.K., Yaş: 29, Kadın).

“Eşimin elinden her iş gelirdi, elekçilik, bahçe işleri, çobanlık, çerçilik vb. işleri yapardı. Elek işini ben de az çok biliyordum. O zamanlar rahattım. Şimdi bu şehre (Elazığ) yerleştik. Eşimin düzenli bir işi yok. Benim eve katkı olmazsa geçinemeyiz. Valla temizlik olsa yapacağım, ama yok. Ben de eşimle bazen hurda işine giderim, bazen de toplamaya çıkarım” (H.G., Yaş: 44, Kadın).

“Bizimki (eşi) senede bir cezaevinde, kendisi sinirli, kavga dövüş... Kim bakacak, dört çocuk var. El arabamız var, özellikle geceleri hurda toplarım. Tehlikeli ama en azından kimse yok. Ha bazen de ne yalan söyleyeyim, toplamaya giderim” (G.G., Yaş: 37, Kadın).

Mesleki formasyon gerektirmeyen bu işler, Çingene kadınlarının meslek hayatına dahil olamamasının en önemli nedenleri arasındadır. Özellikle “Toplayıcılık” terimi, dilencilik peyoratif içerimlerini gizlemek ve dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmamak amacıyla Çingene kadınları tarafından kullanılmaktadır. Dilenciler, genelde nakit paranın yanı sıra, günlük ihtiyaçlarını giderecek temel gıda, giyecek, yakacak vs. malzemeleri talep etmektedirler. Görüşülen kadınların bir kısmı, gittikleri yerlere bohçacılık yapmaya gittiğini, yeterli satış yapamayınca ‘mecburiyetten’; bir kısmı ise bohça malzemeleri için yeterli sermayesi olmadığı için dilendiğini beyan etmiştir. Daha önceden kırsaldaki yerleşim ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişen bu iş kolları (bohçacılık, çerçilik), yerleşik hayata geçiş ve köy-kent iletişiminin artmasıyla birlikte değişmek/kaybolmak durumunda kalmıştır. Görüldüğü üzere, herhangi bir profesyonel mesleki eğitim gerektirmeyen marjinal işlerle geçimlerini temin etmeye çalışan Çingene kadınları, toplayıcılık (dilencilik) gibi

toplumsal statüsü oldukça düşük faaliyetlerle yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Ancak son zamanlarda kent merkezinde bohçacılığın rağbet görmemesi, kadınları çöplerde hurda-kâğıt toplayıcılığına itmiştir. Kadınların geçimlerini sağlamak için, sağlıklı ve kötü koşullarda çalışmaları, hem kendi sağlıklarını hem de ailelerinin sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Aile geçiminde kadın giderek daha ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte aile geçiminde önemli rol oynayan kadın, geçim derdi, yoksulluk, dışlanma vb. olumsuzluklardan erkeklerden daha fazla etkilenmektedir. Bu bilgiler, Pearce'nin (akt. Gilbert, 2000), "yoksulluğun kadınlaşması" kavramını, yani kendilerini ve ailelerini geçindirmek zorunda kalan kadınların yoksulluklarını akla getirmektedir.

4.4. Etnisite, Güvencesiz Geçim ve Sosyal Güvenlik Ağları

Son dönemlerde işgücü piyasalarının yeniden yapılanması, güvencesiz geçinmeye, yoksulluğa ve enformelleşmeye dayalı istihdam ilişkilerinin gelişmesi için gereken koşulları beraberinde getirmiştir (Erdoğan-Aras, 2009, s. 78). Öyle ki işgücü piyasasında ücret ve diğer çalışma koşulları bakımından ortaya çıkan değişimler, enformel ve eğreti istihdam biçimlerini yaygın hâle getirmiştir. Bu durum Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde nüfusun önemli bir kesimi için süreklilik gösteren güvencesiz geçinmeye ve sosyal güvenlik ağlarından yoksun şekilde eşitsiz yaşam koşullarının oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla enformel işgücü piyasası istikrarsız ve güvencesiz çalışma koşulları kadar, kentteki yoksul kesimlerin marjinal yaşam koşullarıyla da özdeşleşmektedir (Erdut, 2005, s. 13-34).

Genellikle sosyal güvenceden yoksun işlerde çalışan Çingenerlerin çalışma ilişkilerinde karşılaştıkları dışlanma, yaptıkları düşük prestijli işler, Çingene kimliğinin toplumdaki algısıyla bütünleşmektedir. Bu anlamda, Elazığ'da yaşayan Çingenerler gündelik işlerde ve diğer sektörlerde sosyal güvencesi olmayan işlerde çalış(tırıl)ma sorunuyla karşı karşıyadır. Kent yaşamı içerisinde marjinal, enformel işlerle geçimlerini sağlayan Çingenerlerin, ağır ve sağlıklı çalışma koşullarına güvencesiz geçimin eklenmesi, onları olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda Elazığ'da yaşayan Çingenerlerde (günümüzde geçerli) herhangi bir mesleğe sahip olan görüşmeciyeye rastlanılmamıştır. Yapılan görüşmelerde, birçok Çingene etnik kimliğinden dolayı dışlandığını, iş bulamadığını veya işten çıkartıldığını ifade etmiştir.

"Eski işlerimizde (elekçilik) kazancımız olmuyor. Geliri sabit olan bir iş yerim olsun diye bir girişimim oldu. Elazığ'ın Baskil İlçesinde Gaco bir arkadaşın adına dükkân açayım (tekel bayi) ama ben çalıştırırım, dedim. Ancak kimseye Dom olduğumu söyleme, diye tembihledim. Bu arkadaşımız iyi niyetiyle, benim için 'bu arkadaş Dom ama iyi biri' demiş, inanır mısın, bir ay bir tek ürün satamadım ve dükkânı kapattım. Sattığım ürünün kalitesi aynı, fiyatı aynı anlamadım ne olduğunu... Şimdi de cesaretim yok bu tür işlere girmeye..." (Ş.Ö. , Yaş: 56, Erkek).

"Malatya'da köylere sulama kanalı işi yapan bir firmada sigortalı bir işe girdim. İşim de çok iyiydi, aşçıya yardım ediyordum. Oradan birisi beni tanımış ve patrona Dom olduğumu söylemiş. Patron beni çağırdı. İşler bu ara sıkı değil, sen evine git, biz seni ararız, dedi. Tabii ben anlamadım ve patrona, bu tekme bana kim attı, dedim. Patron, öyle bir şey yok dedi, ama kızardı. Sonra ben, kim söylediyse Allah belasını versin, dedim. Biz ekme yemek miyiz, düzgün bir işe girmeye hakkımız yok mu, dedim" (H.P, Yaş: 50, Cinsiyet: Erkek).

Çingenerlerin mesleklerinden kaynaklanan göçebe yaşamları hızlı bir şekilde yerini -daha çok kentsel alanlar olmak üzere- yerleşik hayata bırakmıştır. Ancak günümüzde kentsel çalışma ko-

şullarının Çingenerlere dayattığı işler, onların daha sık ötekileştirilmelerine ve dışlanmalarına neden olmuştur. Görüldüğü üzere, etnik kimliklerinden kaynaklanan problemler, Çingenerlerin ekonomik faaliyetlerden dışlanmalarına neden olmaktadır. Bireylerin ait olduğu gruba yönelik önyargılar, formal iş alanlarında istihdamlarını etkilemekle kalmayıp, orta düzeyli enformel iş alanlarındaki faaliyetlerde de bir dizi sorunla karşılaşmalarına yol açmaktadır. Örneğin, yukarıda esnaf olmak isteyen görüşmeci gibi birçok Çingene vatandaş, grup kimliğinden dolayı, tüketicilerin kendilerini tercih etmeyecekleri kaygısıyla (bazıları önceki deneyimlerinden) bu isteklerini/amaçlarını gerçekleştirememektedir. Görüldüğü üzere, Çingene etnisitesi Çingenerlere yönelik çeşitli önyargıların oluşmasına ve onların ekonomik olarak dışlanmalarına neden olmaktadır.

Kapalı toplumsal özellikleriyle Çingenerlere yönelik çok boyutlu ve derin dışlama pratiklerinin bir Çingenelik algısı ürettiği görülmekte; karşılıklı olumsuz yargıların oluşması da bu süreçte ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak Çingene algısı, sadece etnik kategorizasyon bağlamında değil, sosyal dışlanma ve damgalama bağlamında da toplumda aşağı bir statüye denk düşmektedir.

Etnik grupların ya da etnik azınlıkların iş piyasasına girmelerinde önemli engellerin olduğu yaygın kabul görmektedir (Bkz. Fraser, 2005; Hancock, 2002; Standing, 2014, s. 150). Örneğin, etnik grupların marjinal işlere yönelmesinin nedenleri üzerine çalışmalar yapan Wilson (2003, s. 429; Erdoğan-Aras, 2009, s. 80), bu grupların; farklı bireysel donanımları, var olan işgücü piyasası alışkanlıklarına benzer olmayan yapısal özellikleri ve işe alınırken maruz kaldıkları ayrımcılık nedeniyle enformel işgücü piyasalarındaki işlerde yoğun olarak çalıştıkları saptamasında bulunmuştur.

Görüşmelerde, Çingene etnik kimliği, Çingenerlerin düzenli ve güvenceli işlere ulaşmalarında en büyük engel olarak görülmüştür:

“Gaco bize baktığı zaman, kolayca ‘Dom’ olduğumuzu anlayabiliyor. Domluk, bizim alnımızda kara bir leke gibi. Fakirliğimiz, işsizliğimiz, dışlanmamız, kısacası ne geldiye başımıza Dom olmaktan geldi. Zengin olsan, itibarlı olsan, Dom deyip seni dışlarlar mı hiç...” (T.P., Yaş: 45, Erkek).

“Ben fiziksel olarak Domlara benzemem, ondan dolayı işe girmekte sıkıntı çekmezdim. Ancak beni bu mahallede birileri görmüş ve işyerime haber vermiş. İş yerinde benle samimi olanlar, aynı sofrada yemek yediklerim bana sırtını döndü. Uzatmaya gerek yok, en son beni ne yapıp edip işten çıkardılar” (Ç.K., Yaş: 40, Erkek).

“Atalarımız var ya, onlara sürekli beddua ediyorum, Avcıların (Bu köydekiler, Keban Barajının yapıldığı dönemde, yerleşik hayata geçen Domlardır.) ataları ne kadar akıllı, nesillerini Domluktan kurtardılar. Şimdi bizle dahi görüşmezler. Zamanında bizde bir yere yerleşseydik, durumumuz daha iyi olurdu. Gaco bizi bu kadar dışlayamazdı” (M.P. Yaş: 52, Cinsiyet: Erkek).

“Gençler iş bulamıyor, bulsalar da, ağır ve pis işler, düzenli de değil, ayda ya 5 gün ya 1 hafta yevmiyeli çalışıyorlar. İyi işler var ama bize yok. Sen Dom olaydın bak bakalım sen iş bulabilir miydin? O zaman anlardın beni hocam” (A.G., Yaş: 66, Erkek).

Görüşmeciler, ‘Dom’ (Çingene) olmayanların doğuştan şanslı olduğu, zenginliğinin, eğitimi oluşunun, itibarlı oluşunun ‘Gaco’ olmaktan kaynaklandığına inanmaktadırlar. Çingeneliğin getirdiği olumsuzluklar, hayatlarında yıkıcı bir rol oynamakta ve Çingeneliği gizlemenin bir nedeni olarak görülmektedir. Bu anlamda “Dom” olmak ayrımcılığa uğramalarının en önemli nedenini

oluşturmaktadır. Ancak ayrımcılığın doğrudan iş alanına yansımalarının yanında, başka alanlarda yapılan ayrımcılığın da dolaylı yollardan iş/meslek edinmede olumsuz etkileri olduğu göz ardı edilmemelidir. Örneğin, eğitim ve diğer alanlarda ayrımcılığa maruz kalan Çingeneler, hayatlarının diğer safhalarında da ayrımcılıkla karşılaşmaktadırlar. İşsiz ya da marjinal sektörlerdeki görüşmecilerin bu işlere neden yöneldiğine dair hikâyelerinde, düzenli işlerden uzak kalmalarında eğitim yıllarında uğradıkları ayrımcılık ve Çingene oldukları için çırak-kalfa olarak çalıştırılmama gibi faktörlerin etkili olduğu görülmüştür.

Geçim stratejilerini günü kurtarma üzerine idame ettiren Çingeneler için en çok istenilen şey, güvenceli (SGK) bir işe sahip olmaktır. Ancak enformel ağlar, Çingenelere güvenceli iş imkanı sunma konusunda yetersiz kalmaktadır. Görüşülenlerin,

“Sigortalı bir iş piyango gibi bir şey... Hayalimde hep böyle bir iş var. Nasip olsa, Allah'tan başka bir şey istemem. En azından babamız gibi olmayız. Yaşlılığımızda çocuğumuza muhtaç olmayız, emekli maaşımız olur” (A.K., Yaş: 32, Erkek).

gibi ifadelerinde Çingenelerin güvenceli bir işe duydukları ilgi ve özlem açığa çıkmaktadır.

5. Sonuç

Çingeneler günümüzde yaşadıkları toplum içerisinde sosyo-ekonomik/kültürel açıdan en dezavantajlı gruplardan biridir. Endüstrileşme süreçlerinin toplumun geneline yayılmasıyla birlikte kırsala özgü meslekleri dönüşmüş ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Göçebelikleri, bohem yaşamları artık yerini yerleşik hayata bırakmıştır. Çingenelerin mesleklerinden kaynaklanan göçebe yaşamları hızlı bir şekilde yerini -daha çok kentsel alanlar üzere- yerleşik hayata bırakmıştır. Ancak günümüzde kentsel çalışma koşullarının Çingenelere dayattığı düşük statülü ve kazancı az işler, onların daha sık ötekileştirilmelerine ve dışlanmalarına neden olmuştur. Bunun sonucunda yoksulluk, işsizlik, ayrımcılık, dışlanma ve eğitimsizlik gibi birçok kentsel problem, Çingenelerin gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Bu araştırmada, Elazığ'da yaşayan Çingenelerin toplumda kimsenin yapmak istemediği işlerde yoğunlaştıkları, eğitimsiz oldukları, kentsel mesleki tecrübeye sahip olmadıkları, etnik kimliklerinden dolayı düzenli ya da güvenceli işlerden dışlandıkları, getto yaşamları nedeniyle diğer yaşam alanlarıyla sınırlı ilişkilerde buldukları tespit edilmiştir.

Çingeneler, yoksulluklarının ve güvencesi olmayan işlerde çalışmalarının nedeni olarak çoğunlukla ‘Çingenelik’lerini/etnik kimliklerini göstermektedirler. Etnik kimliklerinden dolayı ekonomik hayattan dışlandıklarını, iş bulamadıklarını ifade etmektedirler. Bunun da yoksulluğa ve güvencesiz geçime neden olduğuna inanmaktadırlar. Görüşülen Çingenelerin neredeyse tamamının ileriye dönük herhangi bir sosyal güvencesi (SGK, Emekli Sandığı vb.) yoktur. Çingeneler yaptıkları işlerden de memnun değildirler. Düzenli ve güvenceli işlerinin olmayışı, ücretlerinin düşük olması, başkalarının beğenmediği işleri yapmaya mecbur olmaları gibi nedenler, yaptıkları işlerden memnun ol(ma)malarının nedenleri arasında yer almaktadır.

Çingenelerin düzensiz işlerde, düşük ücretle çalışmalarının bir sonucu olarak gelir durumları oldukça düşüktür. Çingenelerin neredeyse tamamı, dört kişilik bir ailenin sağlıklı dengeli ve yeterli beslenebilmesi için gerekli ortalama aylık gelire sahip değildir. Ekonomik yetersizlikleri ve düzensiz gelirleri nedeniyle kazançlarının neredeyse tamamı, beslenme gibi temel ihtiyaçlara harcanmaktadır. Daha çok günü kurtarma ya da geçim stratejilerini oluşturan koşullarla hareket etme gerekliliği, ekonomik alanda dışlanmalarının belirleyicisi olmaktadır. İşsizlikle katmerleşen çeşitli problemler, aynı zamanda dışlanma alanlarını ve süreçlerini de karşılıklı olarak üretmektedir.

Araştırmada, değişen/dönüşen çalışma hayatının ve Çingene etnisitesinin, Çingenerin kentlerdeki çalışma koşulları üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Son yıllarda özellikle sanayileşme ile birlikte geleneksel Çingene meslekleri önemsiz hale gelmiştir. Özellikle hızlı sanayileşme ile birlikte insan emeğinin önemini yitirmesi, Çingene mesleklerinin yok olmasını da beraberinde getirmiştir. Geçim stratejilerine ek olarak, sınıfsal konumları, yaşam tarzları ve kimlikleri ile bütünleşen Çingene mesleklerinin önemini yitirmesi, Çingenerin mevcut sorunlarını katmerleştirmektedir.

Çingenerin neredeyse tamamının düzenli ya da güvenceli bir işi bulunmamaktadır. Eğitim düzeylerinin düşük olması, işe alınmalarında karşılaştıkları önyargılar, dışlanma, geleneksel mesleklerinin (elekçilik, kalaycılık, vb.) ekonomik geçerliliğini kaybetmesi; sosyal güvenceden yoksun, itibarsız ve tehlikeli/riskli işlerde çalışmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda, erkekler daha çok rençberlik, nakliyecilik, hurdacılık, hamallık, ayakkabı boyacılığı, seyyar satıcılık, işportacılık, davulculuk, çobanlık, kâğıt hurda toplayıcılığı ve mevsimlik işler yaparken, kadınlar ise daha çok, gündelikçilik, bohçacılık, dilencilik gibi düzensiz ve sosyal güvenceden yoksun işlerle uğraşmaktadırlar.

Genellikle sosyal güvencesi olmayan işlerde çalışan Çingenerin çalışma hayatında maruz kaldıkları dışlanma, yaptıkları düşük prestijli işler, Çingene kimliğinin toplumdaki algısıyla bütünleşmektedir. Etnik kimlikleri, Çingenerin çalışma hayatında dezavantajlı durumda olmalarını açıklayacak önemli bir faktördür. Çingene olmayanların doğuştan şanslı olduğunu, iyi bir mesleğe sahip olmanın, zenginliğin, eğitilmiş oluşun, itibarlı oluşun 'Gaco' (Çingene olmayan) olmaktan geçtiğini içselleştirdikleri görülmektedir. Bu anlamda 'Çingene' olmak, ayrımcılığa uğramanın en önemli nedeni olarak ön plana çıkmaktadır.

Çingene etnisitesi, Çingenerin formel iş piyasasına girmelerini engellemektedir. İşe alınırken maruz kaldıkları ayrımcılık nedeniyle Çingenerin enformel işlerde yoğun olarak çalıştıkları görülmektedir. Çingeneleşmiş hurdacılık, dilencilik, hamallık, işportacılık gibi marjinal işler, Çingene meslekleriyle özdeşleşmiş ve bu işler onlar için bir tercihten çok bir zorunluluğa dönüşmüştür. Yeni üretim mekanizmalarının etkisiyle kendilerine özgü mesleklerinin yok oluşu, Çingeneri sadece ekonomik açıdan değil, diğer alanlarda da olumsuz etkilemiştir. Güvencesiz ve günü kurtarmaya dayalı iş olanaklarına mecbur kalan Çingenerin yaşadığı bu sıkıntılar, küreselleşme, teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni üretim mekanizmaları gibi dönüşümlerle yakından ilişkilidir.

Özetle bu araştırmada, Çingenerin kentlere yerleşmelerinde ve niteliksiz, enformel işlerde yoğunlaşmalarında değişen/dönüşen mesleklerinin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Getto mahalleleri ile kentin yabancı sakinleri sayılabilecek Çingenerler, etnik kimliklerinden dolayı istihdama yeterince katılamamaktadırlar. Çalışma hayatındaki dönüşümle birlikte kırsala özgü geleneksel mesleklerini sürdüremeyen Çingenerler, ekonomik ve kültürel açıdan daha zorlu süreçlerle karşı karşıya kalmışlardır. Ayrıca, el emeğine dayalı en önemli geleneksel meslekleri olan elekçiliğin ortadan kalkması, toplumsal ve mesleki itibarlarını zayıflatmış ve bir bütün olarak değersiz görülmelerine yol açmıştır.

Bu çalışma, meslek ve çalışma ilişkileri bağlamında, Çingenerin kentsel yaşam pratiklerine dair önemli sonuçlara ulaşmıştır. Mesleki dönüşüm, Çingenerin hayatını derinden etkileyen bir faktör olsa da onların kentsel yaşam pratiklerini etkileyen başka önemli faktörler de bulunmaktadır. Devam eden süreçte bu faktörlerle ilgili araştırmaların yapılması oldukça önemli görünmektedir. Bu yüzden bu çalışma, Çingenerler ile ilgili diğer konularda da (ayrımcılık, ötekileştirme, dışlanma, dilencilik vb.) alan araştırmalarının yapılmasını ve sonuçlarının karşılaştırılmasını

önemli bulmaktadır. Bu açıdan hem farklı Çingene gruplarının hem de kentnin diğer madun kesimlerinin gündelik hayata dair kentsel pratikleriyle ilgili araştırmaların yapılmasının “madun sosyolojisi” literatürüne önemli katkılarının olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda yeni çalışmalarla hem Çingenelerin yeni işler edinmede yaşadığı sıkıntılar, yeni iş ve mesleklere uyumları gibi konular hem de endüstriyel toplumlardaki teknolojik gelişmelere bağlı olarak mesleklerini kaybeden başka topluluklar da araştırılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akkaya, Ö. (2011). Çingener: “Başka bir dünyanın insanları”. *Global Media Journal-Turkish Edition*, 1(2), 118–132.
- Aksu, M. (2003). *Türkiye’de Çingene olmak*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Aktay, Y. (2007). Pierre Bourdieu ve bir Maxwell cini olarak okul. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, ve Ü. Tatlıcan (Ed.), *Ocak ve zanaat*. içinde (s. 473–498). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alp, S. & Taştan, N. (2011). *Türkiye’de ırk ve etnik köken temelinde ayrımcılığın izlenmesi raporu*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Altınöz, İ. (2007). XVI. yüzyılda Osmanlı devleti içerisinde Çingener, S. Kolukırık (Ed.), *Yeryüzünün yabancıları: Çingenerler* içinde. (s.13–33). İstanbul: Simurg Kitapçılık Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus*, (P. Collier, Çev.). Cambridge: Polity Press.
- Erdoğan-Aras, F. (2009). Etnik (Çingene) işgücünün enformel işgücü piyasasına katılım biçimleri ve bu süreçte etkili olan faktörler: İstanbul (Çankurtaran) ve Edirne (Menzilahir) örnekleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 75–100.
- Erdut, T. (2005). İşgücü piyasasında enformelleşme ve kadın işgücü. *Çalışma ve Toplum*, 3(6), 11–49.
- Ergüder, B. (2008). Sınıfın değişen yapısı ve yeni deneyimler ışığında enformelin keşfi”, *İktisat Dergisi*, 498, 82–91.
- Fırat, M. (2016). *Çingeneliği anlamın imkânı: Çingenerler üzerine sosyolojik bir araştırma (Malatya örneği)*, (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Fonseca, İ. (2002). *Beni ayakta gömün–Çingenerler ve yolculukları*-(Ö. İlyas, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fraser, A. (2005). *Avrupa halkları Çingenerler* (İ. İnanc, Çev.). İstanbul: Homer Kitapevi.
- Fundación Secretariado Gitano (2010), *Türkiye’de Romanların durumu Türkiye’de çalışma ve insana yakışır iş koşulları sorunları raporu*, http://ec.europa.eu/employment_social/progress/index_en.html. Adresinden 15 Şubat 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Gilbert, M. R. (2000). Identities, difference and geographies of working poor women’s survival strategies. K.B. Mirena & A.H. Young (eds.), *Gendering the city: women, boundaries, and visions of urban life* (pp. 65–88). Oxford: Rowman and Little field Publishers.
- Hancock, I. (2002). *We are the Romani people*. Paris, Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- İlhan, S. & Fırat, M. (2019). Malatya’da yaşayan Çingenerlerde sosyal sermaye/güven ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 361–380.
- Kenrick, D. (2006). *Çingenerler-Ganj’ dan Thames’e*, (B. Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Kolukırık, S. (2006). Sosyolojik perspektiften Türk(ıye) Çingenerleri: İzmir Çingenerleri üzerine bir araştırma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1–24.

- Marsh, A. (2008). Etnisite ve kimlik: Çingenerin kökeni. E. Uzpeder, S. Danova, S. Özçelik ve S. Gökçen (ed.), *Biz buradayız: Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* içinde (s. 19–27). İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Marushiakova, E., & Popov, V. (2001). *Gypsies in the Ottoman Empire*, Paris, Hatfield: University of Hertfordshire Pres.
- Standing, G. (2014). *Prekarya, yeni tehlikeli sınıf*, (E. Bulut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sunar, L., & Kaya, Y. (2018). Türkiye'de değişen sosyo-ekonomik yapı içerisinde meslekler. L. Sunar (Ed.), *Türkiye'de toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik* (2. Cilt) içinde (s. 3–53). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi*, (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜİK. (2018). Yoksulluk araştırması sonuçları. www.tuik.gov.tr. Adresinden 15 Şubat 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Uzpeder, E., Danova, S., Özçelik, S. & Gökçen, S. (Ed.). (2008). *Biz buradayız! Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* (E. Taboğlu ve S. Öney, Çev.). İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Wilson, F. D. (2003). Ethnic niching and metropolitan labor markets, *Social Science Research*, 32(3), 429–466. [https://doi.org/10.1016/S0049-089X\(03\)00015-2](https://doi.org/10.1016/S0049-089X(03)00015-2)